

O'SMIRLARDAGI EMOTSIONAL ZO'RIQISHLAR MUAMMOSINING NAZARIY ASOSLARI

Sobirova Nilufar Nazirovna

Osiyo xalqaro universiteti Pedagogika va psixologiya mutaxassisligi magistranti.

Jahon ta'lim tizimida bugungi kunda yuqori malakali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash masalasiga alohida e'tibor berib kelinmoqda. Hozirgi globallashuv davrida oliy ta'lim tizimining asosiy maqsadi talabalarga yangi innovatsion muhit talablari asosida bilim berish, ulardagi o'zini o'zi rivojlantirishga bo'lgan ijtimoiy-psixologik omillarni rivojlantirish va shu yo'l bilan ulardagi irodaviy mexanizmlarni takomillashtirib borishdan iborat bo'lib qolmoqda.

Butun dunyoda rivojlanib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, urbanizatsiya jarayonlari, shaharlarda aholi sonining ko'payishi, globallashuv bilan bog'liq turli xil axborotlar insondagi hissiy zo'riqishlarning oshishida, shuningdek, insonning o'z harakatlarini boshqarish, ularning rivojlanishini idora qilishda xulq-atvor shakllari o'rtasida muvozanatni o'rnatishda o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Bu jarayon, ayrim talaba-yoshlarlardagi qo'zg'aluvchanlik, impulsivlik, o'z hatti-harakatlarini idora qila olmaslik bilan ajralib turadigan tajovuzkor harakatlarini sodir etishda yaqqol kuzatilmoqda. Demak, talaba-yoshlardagi o'zini o'zi idora qilish bilan bog'liq psixologik mexanizmlarni tadqiq qilishga bo'lgan ehtiyojlar tobora ortib bormoqda chunki, insonning o'z holatini nazorat qila olishi, turli vaziyatlarda o'z-o'zini boshqara olishi uning shaxs sifatidagi ijtimoiy-psixologik istiqbollarni belgillashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Muammoning dolzarbligi mazkur tadqiqot yuzasidan talaba-yoshlardagi o'zini o'zi idora qilish bilan bog'liq tadqiqotlarning yetarli darajada olib borilmaganligi bilan belgilanadi

Binobarin, psixologik va pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, bugungi kunda shaxsning o'zini o'zi idora qilish muammosiga bag'ishlangan ilmiy ishlar yetarlicha tadqiq qilinmagan. Shunday bo'lsada mazkur muammoning muayyan jihatlari taniqli rus olimlari tomonidan tadqiq qilingan. Jumladan, psixik holatlarda o'zini o'zi idora qilishning nazariy-metodologik jihatlari V.S.Agavelyan, G.Sh.Gabdreeva, V.A.Ganzen, B.V.Zeygarnik, O.A.Konopkin, N.D.Levitov, G.S.Nikiforov, N.M.Peysaxov, A.O.Proxorov, Yu.E.Sosnovikova, Yu.I.Filimonenko, I.I.Chesnokova; o'quv jarayonida talaba va o'qituvchilarning psixik holatlari G.N.Gening, A.V. Plexanov, A.F. Safarova; kasbiy faoliyatda, ekstremal vaziyatlarda sub'ektning o'zini o'zi idora qilish bilan bog'liq jihatlari B.A. Vyatkin, Yu.A. Golikov, L.G. Dikaya, A.N.Kostin, A.B.Leonova, V.I.Melnikov, I.X. Mirziev; kadrlarni tayorlash va ish joyidagi stressli vaziyatlarni bartaraf etish maqsadida o'zini o'zi idora qilish bilan bog'liq jihatlari; G.S.Nikiforov, T.S.Chuykova; o'zini o'zi idora qilishning muhim usul va tamoyillari bilan bog'liq jihatlari, Ye.M. Konoz, V.I. Morosanova; o'zini o'zi idora qilishning yosh muammosi bilan bog'liq jihatlari G.Sh.Gabdreeva, Yu.A.Mislavskiy, A.K.Osniskiy, A.O.Proxorov o'ziga xos ilmiy uslublarda talqin qilinadi.

Bugungi kunda shaxsning o'zini o'zi idora qilish muammosini tadqiq qilish bo'yicha mukammal tadqiqotlarning taqchilligi yaqqol sezilmoqda. Bu esa mazkur muammoga oid o'ziga xos ijtimoiy-psixologik mexanizmlarni yanada chuqurroq o'rganishni taqazo etadi.

O'zbek olimlaridan E.G'.G'oziev, G'.B.Shoumarov, Sh.R.Baratov, Z.R.Ibodullaev, V.M.Karimova, A.M.Jabborov, Z.T.Nishonova, N.S.Safoev, D.G'.Muxamedova, R.S.Samarov, E.M.Muxtorov, N.I.Xalilova, R.I.Sunnatova, X.A.Ruxieva, F.I.Haydarov singari olimlar o'zini o'zi idora qilish muammosining muayyan jabhasi bo'yicha tegishli ilmiy mulohazalar yuritishgan. Biroq, yuqoridagi ilmiy izlanishlarda aynan talabalik davrida namoyon bo'luvchi o'zini o'zi idora qilish muammosi maxsus tadqiqot predmeti sifatida o'rganilmagan.

Inson hayoti va faoliyatidagi ekstremal sharoitlar ta'siri ostida rivojlanadigan eng xarakterli emotsional holat bu stressdir. Stress o'z tabiatiga ko'ra murakkab bo'lib, shaxslilik, psixofiziologik, va ijtimoiy jabhalarga egadir. stressli vaziyatlarga qarshilik ko'rsatishning samarali strategiyalarini izlashga yo'naltirilgan tadqiqotlar bugungi kunda o'ta dolzarb hisoblanadi. Stressli vaziyatlarni muvaffaqiyatli yengish va uning salbiy ta'sirini minimum darajasiga olib tushish har bir insonning muhim ko'nikmalaridan biri deb e'tirof etiladi.

Hozirgi davrda o'smirlarni emotsional holatlarini o'ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, xatti-harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari mavjud. Hozirgi kunda o'smirlar taqdiri masalasi ham g'oyat jiddiy tus oldi. O'smirlik davri taqlidchanligi, muhim nuqtai-nazarning shakllanmaganligi, hissiyotlilik, mardligi, tantiligi bilan farqlanadi. Shuning uchun tashqi ta'sirlarga beriluvchan o'smir o'g'il-qizlarga alohida e'tibor berish zarur.

Fan va texnika rivojlanishi natijasida madaniyat, san'at va adabiyot, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning o'zgarayotgani, ommaviy axborot ko'laminin kengayishi tufayli o'smirlar ongliligi darajasini ko'tarilgani, o'g'il va qizlarning dunyo voqealaridan, tabiat va jamiyat qonunlaridan yetarli darajada xabardorligi o'smir shaxsi rivojlanishida katta o'zgarishlar yuz berayotganidan dalolatdir. O'smirlar bilan ishlashda g'oyaviy-siyosiy, vatanparvarlik va baynalminal tarbiyaga alohida yondashish zarurligi, oshkoralik, ijtimoiy adolat, demokratiya muammolarining ijtimoiy hayotga chuqur kirib borayotgani kabi omillar o'smirlar muammosiga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi. Ularning jismoniy va aqliy kamoloti jadallashgani, o'quvchilar uchun mustaqil bilim olish, ijodiy fikr yuritish, o'zini o'zi boshqarish, anglash, baholash va nazorat qilishga keng imkoniyat yaratilgani o'smir shaxsi shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

O'smirlik yoshida bolalikdan kattalik holatiga ko'chish jarayoni sodir bo'ladi. O'smirda psixik jarayonlar keskin o'zgarishi bilan nafaqat aqliy faoliyatiga balki, emotsional holatlarida ham o'zgarishlar seziladi. Shuning uchun shaxslararo

munosabatlarda, kattalar bilan o'smirlarning muomalasida qat'iy o'zgarishlar vujudga keladi. Bu o'zgarishlar jarayonida qiyinchiliklar tug'iladi. Uning o'z qadr-qimmati haqidagi tasavvuri, narsa va hodisalarga munosabati oqilonalikdan uzoqlasha boshlaydi, u ayrim ma'lumotlarni tushuntirib berishni yoqtirmaydigan bo'lib qoladi. Serzardalik kundalik xatti-harakatining ajralmas qismiga aylanadi. O'smir xulqidagi bunday o'zgarishlar tajribasiz o'qituvchi yoki ota-onani qattiq tashvishga soladi, asabiylashtiradi va ularning o'quvchiga munosabatini o'zgartiradi. Natijada kelishmovchiliklar, anglashilmovchiliklar, nizolar kelib chiqadi.

O'smirning psixik o'sishini harakatga keltiruvchi kuch nima? O'smirning psixik o'sishini harakatga keltiruvchi kuch – uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan ularni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tizimining namoyon bo'lishidir. Mana shu dialektik qarama-qarshiliklar ortib borayotgan jismoniy, aqliy hamda axloqiy imkoniyatlar bilan barqarorlashgan, stereotipga aylangan tashqi olamni aks ettirishning shakllari o'rtasida sodir bo'ladi. Vujudga kelgan ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarni emotsional zo'riqishlarni hamda faoliyat turlarini murakkablashtirish orqali o'smir shaxsida yangi psixologik fazilatlarni tarkib toptirish bilan asta-sekin yo'qotish mumkin. Bu davr insonning kamoloti yuqoriroq bosqichiga ko'tarilishi bilan yakunlanadi. Kamol topish o'smirdan umumlashtirish, hukm va xulosa chiqarish, mavhumlashtirish, ob'ektlar o'rtasidagi ichki munosabatlarni o'rnatish, muhim qonun, qonuniyat, xossa, xususiyat, mexanizm va tushunchalarni anglash, ixtiyoriy diqqat, barqaror qiziqish, ongli motiv va mantiqiy eslab qolishni talab qiladi. Bularning barchasi fanlarga doir bilimlar tizimini vujudga keltiradi, amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi, o'zini o'zi nazorat qilish, o'z-o'zini baholash, anglash singari xususiyatlarni tarkib toptiradi.

Hozirgi o'smirlar o'tmishdoshlariga nisbatan jismoniy, aqliy va siyosiy jihatdan birmuncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o'sish oldinroq namoyon bo'lmoqda. Shu sababli bizda o'g'il va qizlar 10-11 dan 14-15 yoshigacha o'smirlik yoshida deb hisoblanadi. Demak yuqorida keltirilgan

ma'lumotlardan shuni anglashimiz mumkinki, o'smir yoshidagi shaxslarning emotsional sohasini tadqiq etish nafaqat ularni ta'lim tarbiya jarayonida balki, ularning oiladagi shaxslararo munosabatlari jarayonlarini optimallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T “Ma'naviyat”.55 – 56 b.
2. MuhammadDo'st M., Musurmonova O., Risqiyev T. vaboshqalar. Sog'lom avlod - bizning kelajagimiz T. Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti. 2000y.27 b.
3. E.G'.G'oziyev.Sotsial psixologiya.”Noshir” nashtiyoti. Toshkent. 2012 y.175 bet.
4. H.Uzoqov.E.G'oziyev.A.Tojiyev. Oila etikasi va psixologiyasi “O'qituvchi”. Toshkent. 89 bet